

INSON QOMATINI TURLI OBRAZLARDA TASVIRLASH VA ATROF-MUHIT BILAN BOG'LASHNING O'ZIGA XOS QONUN-QOIDALARI.

*Namangan davlat unversiteti Pedagogika fakulteti
Tasviriy va amaliy san'at kaferdrasi katta o'qituvchisi*

P.hD Sharipjonov Muhiddin Shokirjon o'g'li

muhiddin.sharipjonov@gmail.com

*Namangan davlat unversiteti Pedagogika va psixologiya
fakulteti Dastgohli rangtasvir 4-kurs talabasi*

O'rinov Saddambek Botirjon og'li

Samir77997799@gmail.com

Annotatsiya: Tasviriy san'atda portret janrida ishlashda eng muhimi bu-tasvirlanayotgan inson qomatining holati va uning mutanosibligidir. Inson qomatini tasvirlash uchun ijodkor talabalar ko'proq etyudlar qilishlari, nabroska va zarisofkallarni ko'proq tasvirlash ko'nikmalari shakllatirishlari lozim bo'ladi. Amaliy ishlash jarayonida asarni to'liq yoritib bera olish bu katta mahorat talab etiladi. Inson qomatini tasvirlashda eng avvalo inson plastik anatomiyasini to'g'ri tahlil etish, perspektiva qonunlari va rangtasvirda rang gammalarini to'g'ri his etish juda muhim hisoblanadi. Shuningdek qonun qoidalar asosida tugallangan asar yartishda kompozitsiyaning turli unsurlariga e'tibor qarartib o'rganishlari talab etiladigan nazariy bilimlarni o'zlashtirish va ularga ijodiy jarayonda qo'llash ko'nikmasini shakllantirishda kerakli bilimlarni yanada mustahkamlash nazarda tutilgan.

Kalit so'zlar: kompozitsiya, ritm, simmetriya, inson plastic anatomoyasi, rang, kompozitsion mazmun, perspektiva, havo uyg'unligi, polotno, sujet, markaz, interyer, eksteryer, kontrastlik qonuni, etyud.

Kirish: Tasviriy san'atda odam chizish uchun eng murakkab ob'ekt hisoblanadi. Odam tanasining shakllari turli shaxsiy o'ziga xosliklar, ko'plab murakkab va turfa xil uyg'unlikda namoyon bo'ladi. Naturani planshetning o'rta qismiga joylashtirib, interer bilan uzviy bog'lash vazifasi turadi. Qomatning boshi, oyoqlari planshetga qay tarzda joylashishi, engil chiziqlar bilan ko'zda chamalab belgilab chiqiladi va chiziladi. Qomatni qog'oz yuzasiga to'g'ri qurishda o'q chiziq o'tkaziladi. Naturani planshetga joylashtirganda tepa qismida pastkisidan ko'proq bo'shliq qoldiriladi. Ikki yon tomonlardan esa deyarli birxil oraliqlar qoldirilishi yiki tasvirni qaysi tomondan rakurs holatda tasvirlashga qarab ikki chetki qismlarda turli darajada masofa ajratilgan bo'ladi. Uni qurishda boshqismining yuqori nuqtasidan oyoq uchiga to'g'ri chiziq tortilib undan tos suyagiga chiziq davom etadi. Elkalari yo'nalishi, tirsak va qo'llar holati, ikki tizzaning bir – biriga munosabati vashu zaylda nuqtalar belgilanib, chiziqlar

tortiladi. Plastik anatomiya to'liq topib tasvirlanish jarayonida inson qomatining ayol yoki erkak qomiti ekanligi xususiyatidan tortib, semiz ozg'inligi, uning yoshi va jismoniy holatini ham to'liq tasvirlab berish zarur.

Ijod qilish uchun tanlangan ustaxona devorlariga namuna tarzda ilingan Usta rassomlar tomonidan ishlangan inson qomatlari aks etgan asarlar tahlil va analiz qilinadi. Ularning postanovkasiga o'xshatib joylashtirish foydadan xoli emas. Talabalar vazifani qanday ashyoda bajarishni o'zlarining imkoniyatidan kelib chiqib tanlashadi. Ular shoshmasdan ikki va undan ortiq vaqt mobaynida qoramalar ishlashlari mumkin. Qoramalarni ham turli ashyolarda bajarishlari maqsadga muvofiqdir.

Bir necha o'nlab qoramalar ishlanib, talabalar o'zlari tanlagan nuqtadan ish boshlashib, inson qomatini qonun – qoidalar asosida joylashtirib, engil va och chizilgan chiziqlar yordamida qomatni konstruksiyalashga kirishishadilar. Qomatni konstruksiyaga asoslangan holatda qurish tasvirni aniq va hatolarsiz chiqishini ta'minlaydi. Ya'ni naturaning xarakterli umumiy ko'rinishining konstruksiyasi, qomatning ko'zga ko'rinmaydigan orqa tomonlari bilan ko'rsatish vazifasi turadi. Gavda qismlarining sxematik ko'rinishlari bular barchasi qomatni to'g'ri tasvirlash asosini tashkil etadi.

Qadimgi Yevropaning Italiya Uyg'onish davrida uzoq seansli ishlangan, aniq chegaralangan rangtasvir va tez ishlangan qoralama tushunchalarini uchratamiz. Bu chizma tasvirlarning har bir turi alohida maqsad va vazifalarga ega bo'lib, bularni bajarish juda muhim hisoblanadi. Chunki, J.Vazari shunday yozadi: "Pero, qalam yoki boshqa ashyolarda engil, tez chizilgan, tasvirlarni qoralama deb atash mumkin". Bundan so'ng biz, qoralama atamasini Rangtasvirning birlamchi turi, boshlang'ich bosqichi, ya'ni qomat holatining joylashishi asarning dastlabki kompozitsiyasini topish uchun, (bo'lg'usi asarni) dastlabki ko'rinishini farqlashga xizmat qiladi deb bilamiz. Rassom ilhomidan qisqa vaqt mobaynida pero, yoki boshqa chizish ashyolarida bajarilgan va o'z (rassom) fikri, tafakkuri to'g'riligini taqqoslash, tekshirish maqsadida chizilgan taqdirda – u qoralama deb ataladi".¹

Shunday qilib qoralamaning asosiy maqsadi: "qomatning holati" va "yaxlitlik"(umumlashtirish), haqida fikrlab, predmet xarakterini, tashqi dunyo bilan bog'lash vazifasini o'taydi. Keyingi barcha yuz yillikda va bizning hozirgi kungacha qoralama "ilhom vaqti"da rassomlar tomonidan bajarilib kelinadi. Ular emotsiya, obrazlar orqali tez chizilgan tasvirlarda aniqlanadi.

Rangtasvir tasvir san'atning mustaqil turi bo'lishidan tashqari rangtasvir, gravyura, plakat, haykaltaroshlik, amaliy bezak san'ati va boshqa san'atlarning asosi

¹ Варнеке Б.В. Плиний об искусстве. Одесса. 1918. С.51.

hisoblanadi. Rangtasvir yordamida bulgʻusi asarning eng birinchi gʻoyasini tasvir orqali mustahkamlanadi.

Oliy oʻquv yurtlarida amaliy mashgʻulotlar jarayonida rangtasvirida naturaning shakli, plastikasi, proporsiyasi va qurilishi haqida toʻliq tasavvur berilishi zarur. Natura yordamida shakllarni oʻrganish rassom ijodida katta imkoniyatdir. Bundan tashqari ijodkor talabalar naturani idrok qila bilishi ham zarur. Atrofdagi borliq narsalar haqiqatda bizga koʻringan kabi emas, masalan, parallel chiziqlar bir-biri bilan uchrashgandek, oʻtkir burchaklar goho oʻtkir, goho oʻtmas aylana esa ellips shakl koʻrinishida, qadam boʻyi bino boʻyidan baland va sjunga oʻxshash holarlarni rangtasvir, perspektiva mashqlarisiz tushunish qiyin.

“Interer” soʻzi binoning ichki koʻrinishi, masalan, xonaning, zalning va b.h. maʼnosini beradi. Bu tushuncha haqida faqat arxitektura shakllari tushunilmay, balki u mebel, dekorativ bezaklar va boshqa koʻpgina binoning ichkarisini bezashda ishtirok etuvchi predmetlarni ham anglatadi.

Oʻquv ustxonasining burchagida moʻjazzgina interer tashkil etilib unda libossiz natura oʻtirgan yoki tik turgan, chiroyli plastik holatda oʻrin egallaydi. Qomatini interer bilan qoʻshib ishlash, dastur boʻyicha oldnga qoʻyilgan vazifa talabi. Qomat bilan intrerdagi predmet va jihozlar tematik jihatdan mos boʻlishi kerak. Albatta postanovkada qomat asosiy obʻekt boʻlib, interer uni boyitadigan qoʻshimcha obʻekt hisoblanadi.

Soʻngra, qoidaga koʻra intererda har xil yorugʻlik tushish manbai boʻladi (deraza, chiroq). Agar derazadan tushayotgan nur tarqoq, kuchsiz boʻlsa, predmetlar sirtiga birmuncha tekis nur tushadi, elektr chiroqdan nur tushganda, soyalar keskin, kontrastli, ularning chetki chiziqlari aniq boʻladi. Chizuvchi fazoviy perspektivaga eʼtiborni qaratishi kerak. Muhim narsalardan bular: intererdagi obʻektlar, rang va tus borasida (oqdan qoragacha) faktura borasida ham (metall, yogʻoch, oyna, gazlama, marmar va boshqalar) xilma xilligiga eʼtibor qaratish zarur.

Maʼlumki, konstruktiv yechim koʻpchilik kompozitsiyalarning muhim qismi sifatida foydalaniladi. Chunki konstruktiv fikrlash chismatasvir olmaga, odam tanasini juda nozik tekisliklarini koʻrishni va fikrlashni oʻrgatadi.

Uni tasvirlash, oʻxshatib ifodalash ancha qiyindir. Odam bosh qismiga har xil koʻrinishlarini turli vaziyatlarda aks ettirish inson tanasi tuzilishi, anatomiyasi, oʻziga xos shakl-shamoyilini oʻrganishni, plastik echimini topishni taqozo etadi. Shuning uchun chizilayotgan odam keksami, yoshmi gavdasining konstruktiv tuzilishini avvalo qalamtasvirini chizib, oʻrganilishi juda muhimdir. Buning uchun mayda xomaki qalam chizmalar bajarish, tahlil qilib oʻrganish lozim. Shundan soʻng eng maqbul, chiroyli, koʻzga yaxshi tashlanadigan joydan turib tasvirni qogʻozga tushirish boshlanadi. Unda gavdaning satxda joylashishi kompozitsiya tomonlari puxta oʻylab chiziladi. Katta shaklni koʻribilishlik va tekisliga tushirish alohida eʼtiborga qaratiladi, mutanosiblik

barcha narsada o'z aksini topishi kerak. Ular esa gavdaning har bir bo'lagi, soya yorug'ligida namoyon etiladi.

Odam kallasini qurish jarayonida, tanadagi konstruktiv tekisliklarga aloxida e'tibor bilan chiziladi, ayrim kerakli joylarini buktirib ishlanadi. Portretni soya va yorug' joylarini yaxlit qilib tus jihatidan ishlab chiqishdan boshlanib, hajmni ko'rsatishga yordam beruvchi unsurlar-yarimsoya va aks shu'lalarni belgilash bilan davom ettiriladi. Ayniqsa, gavdaning qorin va bel qismlarini konstruktiv tuzulishlariga juda katta etibor beriladi. Ularni «nyuans»lar yordamida ishlash mumkin. Bunda tus o'zgarishlarining salgina farqi ham hisobga olinadi. Odam boshi murakkab keng ma'no tashuvchi, voqeani aks ettiruvchi bo'lishi bilan ajralib turadi. Respublikamizda ijod qilgan va qilayotgan rassomlar o'z ijodlarida odam gavdasini uning go'zalligini xaqqoniy qilib aks ettirganlar. Ulardan CH.Axmarov, R.Ahmedov, N.Qo'ziboev, R.Choriev, A.Ikromjonov, M.Nuriddinov, S.Rahmetov, va boshqa ko'plarni sanab o'tishimiz mumkin.

Ishning yakuniy qismi – yaxlitlash, ya'ni mayda detallarning bir butunlikka bo'sundirishdir. Bu ishda asosiy bo'laklarning tus echimiga e'tibor berish kerak. Agar ola bula chiporlik yaxlitlikka xalaqt bersa ularga ishlov berish kerak. Naturani yaxlik ko'rinishga xalaqt berayotgan xar bir bo'lakni o'z joyiga qo'yish kerak. Agar shunday qilmasak, qo'shimcha detallar asosiy ob'ektdan chalg'itib, diqqatni tortadi, yaxlitlikni buzadi. Agar rassom yaxlik ko'rishni o'rgangan bo'lsa, tasvirni oqilona bajaradi. Bu bosqichda gavda siluetiga ham e'tiborni kuchaytirish darkor.

Tasvirda juda nozik tus faqini saqlab qolish kerak. Siluetning ba'zi joylarining kuchaytirib (chiziq orqali) ba'zi joylarni fon bilan qo'shib yuborish kerak. Buni naturaga yaxlit qaraganda ajratib olish mumkin.

Nixoyat, portreti ishlanayotgan odamning ichki psixologiyasini ochishga xam urinib qo'rish mumkin. Bu narsaga detallarni yaxlitlab asosiy xarakterli joylarini bo'rttirish bilan erishish mumkin.

Portret chizmasi portretni yaratish uchun qalam tasvirga alohida ahamiyat berish zarur, qalam tasvir portret yaratishning fundamenti hisoblanadi. O'ylamangki portretni boshqa narsalardan ko'ra tezroq va oson tugatasiz. Boshqa chizmatasvirlar kabi portretning xarakteri massasiga e'tibor berishingiz kerak.

Tasviriy san'atda inson qiyofasini tasvirlash qadimdan rassomlarni o'ziga jalb qilib kelgan. Tabiatda inson eng mukammal va serqirra ob'ekt bo'lib hisoblanadi. Shuning uchun ham barcha badiiy o'quv dargohlarida ham inson qiyofasi, uning portretini tasvirlashga ko'plab vaqt ajratiladi. Tirik modelni (yalano'och model' tasvirini) chizish qiyin vazifa, uni bajarish uchun rassomdan doimiy mashg'ulotlar davomida egallangan malaka talab etiladi.

Tirik modeldan rasm chizishning qiyin tarafi shundaki, bunda model' qimirlamasdan, bir xil holatda tura olmaydi, ya'ni chizish davomida u bir necha bor

o`z holatini o`zgartiradi. Boshqa tomondan tirik modelda kuzatiladigan suyaklar va mushaklarning yaqqol ajralib turishi, ularning tuzilishi, nisbati, vazifasi va xarakterini oydinlashtirishga imkon yaratadi. Bundan tashqari model' o`z holatini o`zgartirganida, rassom o`z tasavvuri va xotirasiga asoslanib chizishni davom ettirishi kerak. Bunday ish uslubi juda muhim bo`lib, qalamlar va eskizlar chizishda uning ahamiyati kattadir.

O`quvchilar bir-birlaridan eng kamida model' bo`yiga bir barobar keladigan masofada, naturadan esa eng kamida qomatning uch barobari darajasidagi masofada joylashishlari kerak. Bunday masofa ularga modelni boshdan oyoo`igacha perspektiv o`zgarishlarda ko`rish imkonini beradi.

Rassom tasvirning joylashish o`rni va o`lchamlarini – rasm kompozitsiyasini belgilaydi. Model' pozasi va xarakteridan kelib chiqqan holda, modelning umumiy holati va model' massasi qalam bilan engil chizib chiqiladi.

Turgan holatdagi model' rasmini chizishni dastlab old tarafdin amalga oshirish maqsadga muvofiqdir. Chunki bunday holatda rasm chizish tamoyillarini ochib berish ancha oson kechadi. Oyoq osti va ular orasidagi masofa turgan model'ning tayanch maydoni bo`lib hisoblanadi. Og`irlik markazidan o`tuvchi vertikal chiziq tayanch maydonidan ham o`tganda model' muvozanat holatida tik turgan deb hisoblanadi. Bundan shuni anglashimiz mumkinki, odam oyoqlari orasini kengroq ochsa, tayanch maydoni kattalashadi va mustahkam muvozanatga ega bo`ladi.

Rasm chizishning dastlabki bosqichida xarakter holati va asosiy nisbatlarni ko`rsatgan holda, butun modelni umumiy ko`rinishini yordamchi chiziqlarda tasvirlash muhimdir. Tasviriy san`at qonun va qoidalaridan bizga ma`lumki, tabiatdagi barcha shakllar geometrik sirtlarga o`xshash shakllar tarkibiga asoslanadi shuning uchun ham ushbu holatga misol tariqasida Dyurer tomonidan geometrik shakllarga asoslanib ishlangan rasmni keltirishimiz mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO`YHATI :

1. Sharipjonov, M. S. O. G. L. (2021). OLIY PYEDAGOGIK TA'LIMDA TALABALARGA MUAMMOLI MASHG'ULOTLARNI TASHKIL ETISH TEXNOLOGIYALARI. *Science and Education*, 2(2), 435-443.
2. Шарипжонов, М. Ш. (2020). Бўлажак тасвирий санъат ўқитувчисининг касбий маҳоратларини такомиллаштиришда амалий машғулотларни ташкил этиш методикаси. *Молодой ученый*, (43), 351-353.
3. Шарипжонов, М., & Икромова, М. Д. (2018). TASVIRIY SAN'ATDA ANIMALIZM JANRI. *Научное знание современности*, (5), 94-96.
4. oglu Sharipjonov, M. S. OLIY PYEDAGOGIK TA'LIMDA TALABALARGA MUAMMOLI MASHG'ULOTLARNI TASHKIL ETISH TEXNOLOGIYALARI.
5. oglu Sharipjonov, M. S. OLIY PYEDAGOGIK TA'LIMDA TALABALARGA MUAMMOLI MASHG'ULOTLARNI TASHKIL ETISH TEXNOLOGIYALARI.

6. Baxtiyor, M. U. (2023). A New Approach to Teaching Students Modern Styles and Forms of Majestic Painting Composition. *Web of Semantic: Universal Journal on Innovative Education*, 2(12), 69-75.
7. Temirova, M. (2023). THE ABILITY OF THE TEACHER TO APPLY THE TECHNOLOGIES OF INDIVIDUAL WORK WHEN TEACHING STUDENTS THE LESSONS OF SKILLFUL PAINTING. *Евразийский журнал академических исследований*, 3(3), 177-181.
8. Темирова, М. И. (2022). ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОЕ ИСКУССТВО И ЕГО СОДЕРЖАТЕЛЬНАЯ СУЩНОСТЬ. *Innovation: The journal of Social Sciences and Researches*, 1(2).
9. Temirova Muqaddas, & Turg'unboyeva Maftunaxon. (2023). TASVIRIY SAN'AT FANLARINI MAKTABLARDA O'QITISHNING ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALARI. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10337479>
10. Temirova Muqaddas, & Nazarov Murodjon. (2023). MAHOBATLI RANGTASVIR KOMPOZITSIYASINING ZAMONAVIY USHLARI, SHAKLLARINI TALABALARIGA O'QITISHDA YANGICHA YONDASHUV. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10322777>
11. Tyemirova, M. I. Q. (2020). OLIY PYEDAGOGIK TA'LIMDA TALABALARNING NATYURMORT KOMPOZISIYASINI TUZISH VA TASVIRLASH KASBIY MAHORATLARINI TAKOMILLASHTIRISH TYEXNOLOGIYALARI. *Science and Education*, 1(7), 582-586.